

הסוגיא העשרים ותשע – 'כמהין ופטירות' (מ ע"ב)

<משנה>

ועל דבר שאין גדולו מן הארץ אומר: שהכל נהיה בדברו. על החומץ ועל הנובלות ועל הגובאי אומר: שהכל נהיה בדברו; רבי יהודה אומר: כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו. היו לפניו מינין הרבה, רבי יהודה אומר: אם יש ביניהן מין שבעה – עליו הוא מברך; וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה.

<גמרא>

1. תנו רבנן: על דבר שאין גדולו מן הארץ, כגון בשר בהמות חיות ועופות ודגים, אומר שהכל נהיה בדברו; על החלב ועל הביצים ועל הגבינה אומר שהכל; על הפת שעפשה, ועל היין שהקרים, ועל התבשיל שעבר צורתו אומר שהכל; על המלח ועל הזמית ועל כמהין ופטירות אומר שהכל.	א. ברייתא
2. למימרא, דכמהין ופטירות לאו גדולי קרקע נינהו? והתניא: הנודר מפירות הארץ – אסור בפירות הארץ ומותר בכמהין ופטירות, ואם אמר כל גדולי קרקע עלי – אסור אף בכמהין ופטירות!	ב. קושיא על הברייתא מברייתא אחרת ותירוץ של אביי
3. אמר אביי: מירבא רבו מארעא, מינקי לא ינקי מארעא.	
4. והא על דבר שאין גדולו מן הארץ קתני!	ג. הגהה בלשון הברייתא בעקבות קושיא על דברי אביי
5. תני: על דבר שאין יונק מן הארץ.	

מסורת התלמוד

[5-1] בבלי נדרים נה ע"ב. [1] על המלח ועל הזמית ועל כמהוין ופטירות אומר שהכל. לעיל, לו ע"א (סוגיא ה, "קמחא", [10]).

רש"י

משנה. הנובלות מפרש בגמרא. גובאי חגבים טהורים. מין קללה חומץ ונובלות וגובאי על ידי קללה הן באין. גמרא. שהקרים בוטי"ר בלעו. מירבא רבו מארעא מלחלוחית הארץ הם גדלים על העצים ועל הכלים.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

בסוגיא זו מוצגות שתי ברייתות סותרות בעניין כמהין ופטירות: מצד אחד כמהין ופטירות מופיעות ברשימה של "דבר שאין גידולו מן הארץ" שעליו מברכים "שהכל נהיה בדברו" [1], ומצד שני אדם האוסר על עצמו בנדר "כל גדולי קרקע" אסור גם בכמהין ופטירות [2]. אביי מסביר שכמהין ופטירות גדלות מן האדמה, אך אינן יונקות מן האדמה [3]. בעקבות דבריו מגיה בעל הגמרא את לשון הרישא של הברייתא בעניין ברכת "שהכל", מ"דבר שאין גידולו מן הארץ" ל"דבר שאין יונק מן הארץ" [4-5].

אביי מנסה לפתור את הסתירה בין הברייתות בקביעה שפטירות גדלות על האדמה, ולכן הן בגדר "גדולי קרקע", אך אינן יונקות מן האדמה, ולכן אין ברכתן "בורא פרי האדמה" אלא "שהכל" [3]. אך בצדק הקשה בעל הגמרא על אביי מלשון הברייתא הראשונה, התולה את ברכת "שהכל" ב"דבר שאין גידולו מן הארץ", והוא נאלץ להגיה את הברייתא כדי להעניק משמעות לתירוץ של אביי. יש לשאול, אפוא: מה סבר אביי עצמו? מה השיג אביי בהבחנה שלו בין "גדל" ל"יונק"? הרי סוף סוף שתי הברייתות נוקטות בלשון "גדל"! כיצד סבר אביי עצמו שיש בהבחנתו כדי לפתור את הסתירה בין הברייתות, בטרם הציע בעל הגמרא להגיה את הברייתא הראשונה? דומה שיש במקבילה לסוגיא שלנו, המופיעה בבבלי נדרים נה ע"ב, כדי לסייע בפתרון שאלה זו. נציג את שתי הסוגיות זו לצד זו:

הסוגיא שלנו

בבלי נדרים נה ע"ב

תניא: הנודר מן הדגן אסור אף בפול המצרי יבש ומותר בלח, ומותר באורו, בחילקא, בטרגיס ובטיסני. הנודר מן פירות השנה – אסור בכל פירות השנה, ומותר בגדיים ובטלאים, ובחלב ובביצים, ובגוזלות; ואם אמר גידולי שנה עלי – אסור בכולן. הנודר מן פירות הארץ – אסור בכל פירות הארץ, ומותר בכמהין ופטירות; ואם אמר גידולי קרקע עלי – אסור בכולן.

ורמינהי: על דבר שאין גידולו מן הארץ, אומר שהכל נהיה בדברו, ותניא: על המלח ועל הזמית, ועל כמהין ופטירות, אומר שהכל נהיה בדברו.

אמר אביי: מירבא רבו מארעא, מינקי מאוריא ינקי ולא מארעא.

והא קתני: על דבר שאין גידולו מן הארץ!

תני: על דבר שאין יונק מן הארץ.

1. תנו רבנן: על דבר שאין גידולו מן הארץ, כגון: בשר בהמות חיות ועופות ודגים, אומר שהכל נהיה בדברו; על החלב ועל הביצים ועל הגבינה אומר שהכל; על הפת שעפשה, ועל היין שהקרים, ועל התבשיל שעבר צורתו אומר שהכל; על המלח ועל הזמית ועל כמהין ופטירות אומר שהכל.

2. למימרא, דכמהין ופטירות לאו גדולי קרקע נינהו? והתניא: הנודר מפירות הארץ – אסור בפירות הארץ ומותר בכמהין ופטירות, ואם אמר כל גדולי קרקע עלי – אסור אף בכמהין ופטירות!

3. אמר אביי: מירבא רבו מארעא, מינקי לא ינקי מארעא.

4. והא על דבר שאין גידולו מן הארץ קתני!

5. תני: על דבר שאין יונק מן הארץ.

שתי הסוגיות המקבילות זהות כמעט.¹ סדר הפיסקאות [1] ו-[2] מוחלף, בהתאם לנקודת המוצא של כל סוגיא, והברייתא שהיא נקודת המוצא מובאת בכל סוגיא במלואה, בעוד שהברייתא השנייה מובאת בקיצור. נראה שיש בנוסח השלם של הברייתא בעניין נדרים כדי להעמידנו על המשמעות המקורית של דברי אביי. לברייתא זו רישא, מציעתא וסיפא;² והסיפא היא המובאת בסוגיא שלנו:

1 להבדל בניסוח תירוץ של אביי [3] בשתי המקבילות ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [3].
2 לרישא מקבילה בתוספתא נדרים ד ג ולמציעתא מקבילות בתוספתא נדרים ד א וירושלמי נדרים ז א, מ ע"ב, אך לסיפא אין מקבילות כלל, פרט למובאה בסוגיא שלנו.

תניא: הנודר מן הדגן אסור אף בפול המצרי יבש ומותר בלח, ומותר באורז, בחילקא, בטרגיס ובטיסני.

הנודר מן פירות השנה – אסור בכל פירות השנה, ומותר בגדיים ובטלאים, ובחלב ובביצים, ובגוזלות; ואם אמר גידולי שנה עלי – אסור בכלן.

הנודר מן פירות הארץ – אסור בכל פירות הארץ, ומותר בכמהין ופטירות; ואם אמר גידולי קרקע עלי – אסור בכלן.

הן במציעתא הן בסיפא מבחין התנא של ברייתא זו בין "פרי" ל"גידול", כשהמונח הראשון מוגבל לעולם הצומח, ואילו השני כולל גם את עולם החי ועולם הטפילים, שאינם צומחים מן האדמה אלא חיים על גבי הקרקע וניזונים ממנה. לכן, לפי המציעתא, הנודר מ"פירות השנה" אסור בדברים היוצאים מן הקרקע במשך השנה ("כל פירות השנה"), אך הנודר מ"גידולי השנה" אסור על עצמו גם יצורים מעולם החי שנולדו במשך השנה על פני הקרקע וניזונים ממנה, ומוצריהם שנוצרו במשך השנה ("גדיים, טלאים, חלב, ביצים וגוזלות"). בהתאם לכך, הביטוי "פירות הארץ" שבסיפא כולל רק דברים היוצאים מן הקרקע, אך לא כמהין ופטירות, שכן מוצאן בנבגים המופרשים מכמהין ופטירות אחרות, באים מן האוויר, מתחברים לקרקע ונטפלים לה. הביטוי "גידולי קרקע", לעומת זאת, כולל גם כמהין ופטירות, שכן הן ממוקמות על הקרקע וניזונות ממנה. לפי זה אין סתירה של ממש בין הברייתא היא לברייתא שלנו, שכן הברייתא מתייחסת ל"גידולי קרקע", ואילו הברייתא בעניין ברכות מתייחסת בפירוש לדבר "שגידולו מן הקרקע", ביטוי שאינו יכול להתפרש אלא במובן שבו משמש הביטוי "פירות הארץ" בברייתא בעניין נדרים: דבר הצומח מן הקרקע. הבחנה זו אינה מחייבת הגהה בנוסח הברייתא, ונראה פשוט שאביי התכוון להבחנה זו.

אביי השתמש במילה "ינק" כדי לתאר חיבור לקרקע דרך שורשים, ובמילה "רבי" כדי לתאר מיקום והתפתחות על גבי הקרקע, ללא שורשים.³ בעל הגמרא התקשה להבין את המינוח של אביי, שכן "רבי" הוא המילה המקבילה בארמית ל"גידול", ושתי הברייתות נוקטות בלשון גידול: לפי הברייתא בעניין נדרים – כמהין ופטירות הן גידולי קרקע, ולפי הברייתא בעניין ברכות – כמהין ופטירות אינן גדלות מן הקרקע. בעל הגמרא לא שם לב להבחנה שבין "גידולו מן הקרקע", "ינק" בלשונו של אביי, לבין "גידול קרקע", "רבי" בלשון אביי, והעיר בצדק ש"רבי" פירושו "גדל", ובשני המקרים מכונות הפטריות "גידולים מן/של הקרקע", ולא "יונקים מן הקרקע". הוא הגיה, אפוא, את הברייתא בעניין ברכות בהתאם.

החוקרים נחלקו בשאלת מוצא הסוגיא. י"נ אפשטיין קובע שמוצא הסוגיא בברכות,⁴ וזאת בהתאם לשיטתו שמסכת נדרים מוצאה בתקופה מאוחרת, וכל המקבילות בינה לבין מסכתות אחרות יסודן במסכתות האחרות.⁵ הוא אינו רואה צורך להוכיח את קדמותה של ברכות במקרה שלנו. אברהם וייס בחיבורו "התהוות התלמוד בשלמותו" חולק על הקביעה הגורפת של אפשטיין בעניין זה; וייס סבור שהתשתית האמוראית של מסכת נדרים בבבלי נערכה דווקא לפני הסוגיות האחרות, אלא שרובד העריכה הבת-ראמוראי נוסף למסכת זו בתקופה מאוחרת יחסית לתוספת רובד זה במסכתות האחרות.⁶ בהתאם לשיטתו קובע וייס שבמקרה שלנו נעשה שימוש הדדי של רבדים שונים של הסוגיות שלנו על ידי עורכי שתי הסוגיות.⁷ אך בהערותיו לפרק שלנו חזר בו כנראה וייס מקביעה זו, והוא נוטה להסכים עם אפשטיין שהמשא והמתן התלמודי יסודו בברכות.⁸ לדעתו ייתכן שאף הברייתא בעניין נדרים יסודה בברכות, והיא סופחה תוך כדי העברת הסוגיא כ"סיפא" ל"רישא" ול"מציעתא" שהיו שם, והיא ראייה: לרישא ולמציעתא

3 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [3].

4 י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים ותל אביב תשכ"ג, עמ' 67.

5 אפשטיין, שם, עמ' 54-70; השוו י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבלי, ירושלים ותל אביב תשכ"א, עמ' 14-16.

6 א' וייס, התהוות התלמוד בשלמותו, ניו יורק תש"ג, עמ' 57-92.

7 וייס, שם, עמ' 77, והערה 18 שם.

8 א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 102.

מקבילות בתוספתא נדרים פרק ד, ואילו ל"סיפא" בעניין כמהין ופטירות אין מקבילה כלל (פרט למובאה בסוגיא שלנו).⁹

ברם, לשיטתנו לעיל יש להבחין בין הפתרון של אביי לסתירה בין הברייתות [3] לבין דבריו של בעל הגמרא הרואה צורך להגיה בנוסח הברייתא בעניין ברכות כדי לקיים את דברי אביי [4-5]. דברי אביי עומדים בפני עצמם ומסתברים רק על רקע השוואה בין המציעתא לסיפא של הברייתא בעניין נדרים, ומסתבר אפוא שיסוד הפיסקאות [1-3] הוא בנדרים דווקא, שם הובאה הברייתא במלואה, ולא בברכות, שם הובאה הסיפא בלבד של הברייתא ההיא, והמשמעות של ההבחנה בין "פרי" ל"גידול" אינה ברורה כל צורכה.

לעומת זאת, מסתבר שבעל הגמרא האחראי לפיסקאות [4-5], שהתקשה לקבל את דברי אביי ללא הגהה בנוסח הברייתא בברכות, הוא עורך הסוגיא בברכות דווקא. הוא העביר את הסוגיא מנדרים ללא הרישא והמציעתא של הברייתא בעניין נדרים, ולכן מה שבלט בעיניו היה חוסר העקביות בשימוש בשורש "גדל" בשתי הברייתות, ולא ההבדל בין "גידול" ל"פרי". לכן הוא התקשה להבין כיצד ההבחנה של אביי פותרת קושי זה, וראה לנכון להגיה "דבר שאין גידולו מן הארץ" בברייתא בעניין ברכות ל"דבר שאין יונק מן הארץ".¹⁰

עיוני פירוש

[1] תנו רבנן: על דבר שאין גדולו מן הארץ, כגון בשר בהמות חיות ועופות ודגים, אומר שהכל נהיה בדברו; על החלב ועל הביצים ועל הגבינה אומר שהכל; על הפת שעפשה, ועל היין שהקרים, ועל התבשיל שעבר צורתו אומר שהכל; על המלח ועל הזמית ועל כמהין ופטירות אומר שהכל.

לדיון מקיף בברייתא זו ראו לעיל, הדיון בסוגיא ה, "קמחא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".¹¹

כמהין במקום גידולם

9 ראו וייס, שם, הערה 13.

10 עמדה זו תואמת את העמדה הכללית של אברהם וייס שתלמודם של האמוראים למסכת נדרים גובש לפני עריכת התלמוד במלואו, אך הסתמות נוספו למסכת זו לאחר עריכת התלמוד במלואו. ואכן, במקום אחר הבאנו הוכחות לרוב לעמדה זו של וייס על סמך המקבילות שבין בבלי שבועות פרק ג לבין בבלי נדרים; ראו מ' בנוביץ, פרק שבועות שנים בתרא (לעיל, סוגיא ב הערה 10), עמ' 7-4, וציונים בהערות 8-19 שם.

11 ראו גם וייס (לעיל, הערה 8), עמ' 99-101.

[3] אמר אביי: מירבא רבו מארעא, מינקי לא ינקי מארעא.

במקבילה בנדריים: "אמר אביי: מירבא רבו מארעא, מינק מאוירא ינקי ולא מארעא". לכאורה, האמת המדעית כפי שהיא מוכרת בימינו הפוכה מן ההבחנה של אביי: כמהין ופטירות אינן צמחים, אלא טפילים שאינם שייכים לעולם החי ולא לעולם הצומח, ויש בהם מתכונות החי ומתכונות הצומח. הן אינן גדלות בקרקע, אלא נוצרות מנבגים שנתפזרו מכמהין ופטירות אחרות. נבגים אלו נוחתים מן האוויר ונטפלים לקרקע או לגידולי קרקע. מוצאן אפוא באוויר, ולא בקרקע, אך הן ניזונות מן הקרקע. ניתן לומר, אפוא, שכמהין ופטירות "גדלות" באוויר ו"יונקות" מן הקרקע, ההפך מדברי אביי. כיוצא בזה כתב הרא"ש בפירושו לנדריים שם, ד"ה מירבא מארעא קא רבו: "מלחלוחית הארץ הם גדילים, אע"פ שאינם נוגעים בקרקע". מכיוון שלפי לשון הגמרא בנדריים הכמהין והפטירות יונקות מן האוויר, ולא מלחלוחית הארץ, הציע אברהם וייס שהרא"ש גרס בנדריים כלפנינו בברכות: "מינקא לא ינקי מארעא", ללא המילה "אוירא".¹²

ושמא צריך להגיה בדברי אביי בנדריים ולגרס "מירבא רבו מאוירא, מינק ינקי מארעא" או כיוצא בזה, בהיפוך הגירסא שלפנינו. יש לציין שבכ"י מוסקבה לנדריים גירסת הפנים היא: "מירבא רבו מארעא מינק מארעא ינקו", מה שמאפשר תאורטית את ההגהה "מירבא [לא] רבו מארעא, מינק מארעא ינקו". אך קשה לשבש את כל הספרים בברכות ובנדריים, ואף המגיה בין השיטין בכ"י מוסקבה הגיה בהתאם לגירסת רוב הספרים: "מירבא רבו מ(ארעא)[אוירא] מינק מארעא [לא] ינקו". לכן נראה כפי שהצענו לעיל, שהמילים "רבי/גדל" ו"ינק" אצל אביי משמשות במובן קצת שונה מן הנהוג אצלנו, ושתיהן מתייחסות לתזונה: "רבי מארעא" פירושו ניזון מן הקרקע ללא שורשים היוצרים זיקה ישירה בין הגידול לקרקע, והיינו ניזון מ"לחלוחית הארץ" בלשון הרא"ש, ואילו "ינק מארעא" פירושו ניזון מן הקרקע דרך שורשים.